

**2008 KÜRESEL MALİ KRİZİNİN NEDENLERİ VE TÜRKİYE İLE KIRGIZİSTAN
EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ****Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ*****Özet**

Küresel mali kriz 2009 yılında dünya ekonomisinde ciddi bir daralmaya yol açmıştır. ABD ve ticari ortaklarının ticaret hacminde ve milli hasıllarında bir düşüş beklenirken, Çin, Hindistan ve Orta Asya ülkelerinin dış ticaretlerinde ve ekonomilerindeki büyüme beklentisi devam etmektedir. Genelde bu ülkelerin ve özelde Kırgızistan ekonomisinin küresel krizlere karşı performanslarını artıran etkenler bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları, kriz psikolojisinden uzak olmaları, tüketim kalıpları, üretim kültürleri ve kayıt dışı ekonomilerinin büyüklüğü gibi etkenler çerçevesinde konu ele alınacaktır. Kırgızistan ve Türkiye birbirine mesafe olarak çok uzak ama kültürel yapı ve gelenek olarak bir o kadar yakındır. Krizler ve büyüme üzerinde beşer faktörünün etkisini görebilmek açısından iki ülkenin mukayesesi kayda değer sonuçlar ortaya koyabilecek niteliktedir. O nedenle her iki ülkenin ekonomi sosyolojisi bağlamında bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra gelecekte iki ülke arasında karşılıklı çıkarı artırmaya yönelik olarak ne gibi politikalar izlenebileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Küresel Mali Kriz, Reel Ekonomik Büyüme, Kayıt Dışı Ekonomi, Yoksulluk, Ekonomik İstikrarsızlık.*

**CAUSES OF 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS AND ANALYSIS OF ITS EFFECTS ON
TURKISH AND KYRGYZ ECONOMY****Abstract**

Global finance crisis cause a curicial decline on world economics in 2009. The below expectations for foreign trade volume and gross national product of USA and its trade partners are still exist. On the other hand, real economic growth keeps going in China, India and Central Asian countries. In this paper, the economic performance of these countries in general and privately Krgyzstan economy against economic crises are considered. These issues will be studie around the socio-economic structure of these countries, being free from psychological effects of crises,

* Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Başkanı, aby@hacettepe.edu.tr

consuming powers and patterns, production strategies and the size of shadow economy. Kyrgyzstan and Turkey are a long distance from each other, but very near in terms of culture and tradition. Comparatively analyzing the human factor of these two countries on economic growth and economic crisis will display significant results. So, these two countries will be sociologically and economically evaluated first and then will argue the selective policies which increase the comparative benefits between them.

Key Words: *Global Finance Crisis, Real Economic Growth, Shadow Economy, Poverty, Economic Instability, Inflation.*

1. Giriş

Küresel ölçekte felaket senaryolarının üretildiği 2000'li yılların ilk küresel felaketi 26 Aralık 2004 tarihinde meydana gelen ve tahminen 300.000 kişinin hayatını kaybettiği Endonezya ya da Sumatra Depremi olmuştu. İklimle dayalı felaket senaryoları ve deprem tahminleri ile gündem meşgul iken ciddi ve etkili bir felaket haberi A.B.D.'den geldi. 2007 yılının Aralık ayında A.B.D.'de başlayan iktisadi durgunluk, giderek hızlandı ve 2008 yılının sonunda etkisini derinleştirerek küresel bir mali krize dönüştü.

Küresel mali kriz, A.B.D.'de 2000'li yıllar boyunca içi boş bir genişlemeye sahne olan finansal piyasaların birden likidite darlığına düşmesi sonucunda patlak verdi. Değerinin çok üzerine çıkan konut fiyatları, piyasadaki nakit darlığına bağlı olarak ekonominin ana atardamarları konumundaki bazı büyük mali kurumların iflasına varan ölçüde şiddetli bir krizi tetikledi. A.B.D.'de yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle, bu ülke ekonomisi ile bütünleşik diğer ülke ekonomileri de kısa sürede krizin etki alanına girdiler.

Bu çalışmada küresel mali krizin ortaya çıkışı ve Türkiye ile Kırgızistan ekonomileri üzerindeki etkisi karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Çalışmada mümkün olduğu ölçüde 2008 ile 2009 yıllarına ait veriler ekseninde değerlendirme yapılacaktır.

2. Küresel Mali Krizin Nedenleri ve Etkileri

Ekonomik krizler farklı nedenlere dayanmakta ve zamana ve mekana göre farklı etkilere yol açmaktadırlar. Krizler ekonomik büyüme, istihdam, enflasyon ve faiz oranlarında hissedilir derecede etki yaparlar. Üretim miktarının azalması, enflasyon ve işsizlik oranlarının artması, gelir dağılımının bozulması krizlerin ortaya çıkarmış olduğu etkilere birer örnektir (Altuntepe, 2009: 131).

A.B.D.'nde 2000'li yıllara kadar ve hatta 2000'li yıllar boyunca finansal piyasalarda yaşanan spekülasyon ve değer artışlarına karşın kağıt para arzı aynı ölçüde büyümedi. Bu durum mali piyasalarda yatırımcılar tarafından baştan öngörülemeyen sonuçları da beraberinde getirdi. Aslında, kağıt üzerinde büyüyen kazançların ve kayıtlarda yer alan ama kasada olmayan dolarların bir noktadan sonra, Keynes tarafından yıllar önce tanımlanan "Likidite Tuzağı" etkisine neden olacağı, Amerikalı iktisatçılar tarafından zaman zaman dile getiriliyordu. Ama Amerikan ekonomisinin muazzam gücüne ve Amerikan siyasetinin küresel dinamiklerine güvenen yatırımcılar

mali piyasalardaki olağanüstü kazanç beklentilerini (Hedge Fonlar marifetiyle) inadına sürdürdüler. Bu süreç devam ederken, küresel ölçekte üretim yapan bazı kuruluşların mali yolsuzluklara yönelmesi ve bazı bağımsız denetim kuruluşlarını da bu işe ortak etmeleri aslında sistemdeki ilk çatlak olarak ortaya çıktı. Ardından asırlık mali kurumların bir kısmı likidite yetersizliği nedeniyle faaliyetlerini durdurdu ve hatta bazıları faaliyetlerine son verdi. İşte bu noktada mali kriz artık küresel bir boyut kazanmaya başlamıştı. Çünkü bu mali kurumlarda eriyen sermaye sadece A.B.D.'nin tasarrufları değil aynı zamanda diğer bazı zengin ülkelerin de birikimleriydi.

A.B.D.'de krizin odaklandığı sektör konut sektörü oldu. Düşük faiz politikalarına bağlı olarak spekülasyon amaçlı yükselen konut fiyatları ve bu fiyatlar üzerinden uzun vadeli olarak finanse edilen konut satışları (Mortgage Sistemi) nedeniyle oluşan yüksek aylık ödeme tutarlarının, durgunluk döneminde geri ödenememesi bu sektöre fon sağlayan kurumların mali sıkıntıya düşmesine yol açtı (Şimşek ve Altay, 2009: 13–14; Soylu, 2009: 255–256). Varlık fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş finansal kuruluşların sermayelerini eriterek bilançolarında ağır hasar yarattı (Togan, 2009: 7). Mali piyasalarda görev yapan kurumların birbirleri ile olan mali ilişkilerinin bozulmasının bir domino etkisi yapmasından korkan Amerikan yönetimi ise mali tabloları kötüleşen kurumları nakden desteklemek (bir bakıma onları kurtarmak) suretiyle sisteme müdahale etmek zorunda kaldı.

Uluslararası Para Fonu (I.M.F.) tarafından yayınlanan *Küresel Mali İstikrar Raporu*, 2009 yılı başında toksik varlıkların toplam tutarını 4,1 trilyon Amerikan doları olarak tahmin etmiştir. Bunun 2,7 trilyon dolarlık kısmının A.B.D.'de, 1,2 trilyon dolarlık kısmının ise Avrupa'da olduğu düşünülmektedir. Japon finansal kurumlarının elinde ise 150 milyar dolarlık bir toksik yapının varlığından söz edilmektedir (I.M.F., 2009a). Böyle bir yapının tamamen bilançolara zarar olarak yansması ise bir seferde olmayacaktır. Nitekim aynı rapor sadece zararın üçte birinin bilançolara yansıdığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla küresel mali krizin kaydı etkisinin önümüzdeki birkaç bilanço dönemine yayılabileceği beklentisi mevcuttur.

Amerikan ekonomisinin temel dinamiğini özel sektör yatırımları oluşturmaktadır. Amerikan özel sektörünü oluşturan büyük kuruluşların önemli bir kısmı kurumsallaşmış bir yönetim anlayışına sahiptir. Dolayısıyla, A.B.D.'de özel sektörün kazançları azalınca reel sektör yatırımları da azalmakta ve ekonomideki toplam yatırım düzeyi de hızla düşmektedir. Yatırımların azalması ve giderek işsizliğin artması ise sistemin sosyal güvenlik dengesini bozmaktadır. Kamunun ekonomide yatırım yapmak suretiyle piyasaya müdahale etmesi ise A.B.D.'nde pek rastlanan bir tercih değildir.

Krizler ilk önce ortaya çıktığı ülke ekonomisini etkilemekle birlikte aynı zamanda krizin ortaya çıktığı ülke ile ekonomik ilişki içerisinde olan diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Ortaya çıkan kriz ülkenin ihracatının azalmasına yol açarken, uluslararası finans piyasalarında ortaya çıkan olumsuz hava krizin hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır (Altuntepe, 2009: 131). 2008 yılında A.B.D.'nde bu sıkıntılar yaşanırken, ekonomide giderek ağırlaşan durgunluk ve daralma, A.B.D.'nin ticari ortaklarına da yansımış ve Amerikan piyasalarına üretim yapan ülkelerin de krizden etkilenmesine yol açmıştır. Aşağıdaki tabloda krize bağlı olarak A.B.D. dış ticaretinin gelişimi görülmektedir.

Tablo: 1

A.B.D.'de Küresel Mali Kriz Boyunca Aylar İtibariyle Dış Ticaretin Gelişimi

Toplam İhracat (Milyar U.S.D.)													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Toplam
2007	86	85	100	92	98	99	92	101	98	107	103	102	1.163
2008	99	106	112	111	114	119	116	118	107	112	97	90	1.300
2009	78	81	88	81	84	87	86	-	-	-	-	-	584
Toplam İthalat (Milyar U.S.D.)													
2007	150	140	161	156	164	164	167	170	162	182	175	162	1.954
2008	166	166	170	181	182	189	202	190	181	187	147	138	2.100
2009	122	109	121	119	117	127	135	-	-	-	-	-	850

Kaynak: A.B.D. Uluslararası Ticaret Komisyonu,
<<http://dataweb.usitc.gov>>, 28.02.2010.

A.B.D.'nin 2007 yılında toplam ihracatı 1.163 milyar dolardan 2008 yılında 1.300 milyar dolara yükselmiştir. 2009 yılının 7 aylık verilerine baktığımız zaman ise 2008 yılının ilk 7 ayında 776 milyar dolar olan ihracat bir sonraki yılın aynı döneminde 584 milyar dolara gerilemiştir. Yaklaşık %25'lik bir düşüş olarak ifade edilebilecek bu durum Amerikan ekonomisi açısından son derece önemlidir. İthalatta 2008 ve 2009 yıllarının ilk altı aylık verilerine dayalı olarak yapılan bir tespitte söz konusu dönemdeki azalma %32,3'tür.

Tablo: 2

A.B.D.'nin Ülkelere Göre Dış Ticaretinin Değişimi

ABD'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk 10 Ülke					
Ülke	2007	2008	2008/7	2009/7	2008 – 2009
	Milyon dolar				(%)
Çin	321.508	337.790	185.468	159.131	-14,2
Kanada	313.111	335.555	205.792	123.272	-40,1
Meksika	210.799	215.915	128.939	93.893	-27,2
Japonya	145.464	139.248	85.677	50.740	-40,8
Almanya	94.364	97.553	59.997	39.226	-34,6
İngiltere	56.893	58.619	34.763	25.847	-25,6
Suudi Arabistan	35.626	54.786	34.141	11.746	-65,6
Venezüella	39.897	51.401	32.176	15.010	-53,3
Güney Kore	47.566	48.076	28.860	22.641	-21,5
Fransa	41.589	43.997	26.130	19.871	-24,0
Ara Toplam	1.306.817	1.382.941	821.943	561.379	-31,7
Diğerleri	646.882	717.200	434.618	289.016	-33,5
Toplam	1.953.699	2.100.141	1.256.561	850.395	-32,3
ABD'nin En Çok İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke					
Ülke	2007	2008	2008/7	2009/7	2008 – 2009
	Milyon dolar				(%)
Kanada	248.437	260.914	158.435	112.528	-29,0
Meksika	136.541	151.539	87.781	69.786	-20,5
Çin	65.238	71.457	43.129	35.663	-17,3
Japonya	62.665	66.579	39.655	28.903	-27,1
Almanya	49.652	54.732	32.704	24.465	-25,2
İngiltere	50.296	53.775	33.975	26.667	-21,5
Hollanda	32.986	40.223	23.853	19.041	-20,2
Güney Kore	34.703	34.807	21.564	14.998	-30,4
Brezilya	24.628	32.910	17.826	14.119	-20,8
Fransa	27.407	29.187	17.393	15.721	-9,6
Ara Toplam	732.554	796.124	476.317	361.891	-24,0
Diğerleri	430.154	504.012	300.121	222.028	-26,0
Toplam	1.162.708	1.300.136	776.437	583.920	-24,8

Kaynak: A.B.D. Uluslararası Ticaret Komisyonu,

<<http://dataweb.usitc.gov>>, 28.02.2010.

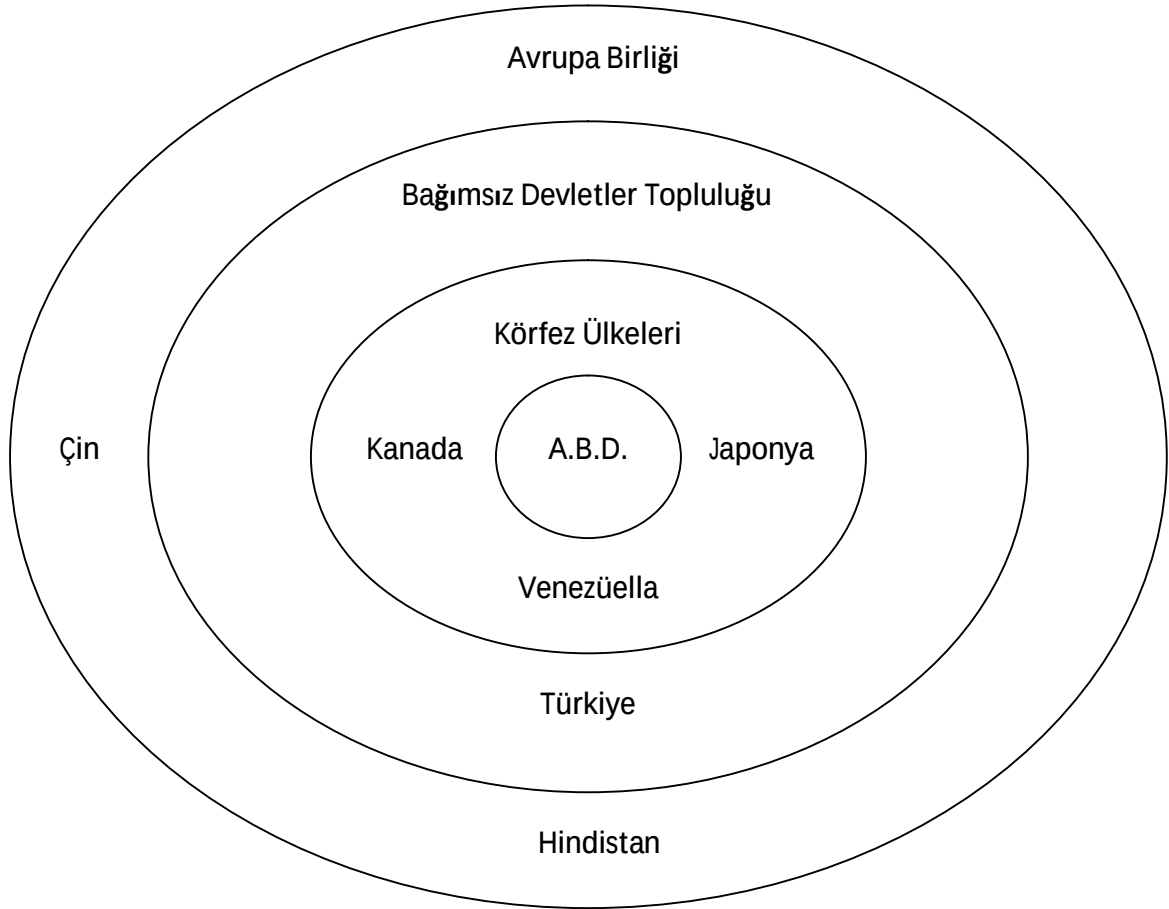
Krizin etkisi A.B.D. ile ticareti yoğun olan bazı ülkelerde daha şiddetli hissedilmiştir. Bu etkiyi bir deprem olayı gibi düşünebiliriz. Depremin merkez üssünde sarsıntı şiddetli hissedilmekle birlikte yıkım sarsıntının dalgalarının ilk yayılmaya başladığı alandan başlayarak son halkaya doğru zayıflamaktadır. Aynı depreme dayanıklı olarak inşa edilen binalarda olduğu gibi krizlere dayanıklı bir mali sisteme sahip olan ülkelerde krizin yıkıcı etkisi daha zayıf olmaktadır. Krizin merkez üssünü A.B.D. olarak kabul edersek bu ülkede kriz şiddetli hissedilmiş ama hasar riski ikinci halkadaki ülkelerde biraz daha fazla olmuştur. İkinci halkadaki ülkeler arasında Kanada, Venezüella, Japonya

ve Körfez Ülkeleri (Suudi Arabistan) sayılabilir. Üçüncü halkada ise Bağımsız Devletler Topluluğu ile Türkiye yer almaktadır. Son halkada yer alan Avrupa Birliği, Çin ve Hindistan ise krizden daha uzaktan etkilenen ülkeler konumundadır. İkinci halkada yer alan ama ekonomik yapısı daha güçlü olan Kanada krizden pek fazla etkilenmemiştir. Japonya, Körfez Ülkeleri, İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya Federasyonu ise krizden daha fazla etkilenmişlerdir.

Uluslararası Para Fonu (I.M.F.) tarafından yayınlanan bir başka raporda ise 2009 yılında dünya ekonomisinin %1,3 küçüleceği tahmin edilmektedir. Küçülme Japonya'da %6,2 iken Euro bölgesinde %4,2 şeklinde öngörülmektedir. A.B.D.'de ise küçülme beklentisi %2,8 olarak düşünülmüştür (I.M.F., 2009b). Dolayısıyla söz konusu beklentilere ve Amerikan dış ticaretinin yapısına bağlı olarak Şekil: 1'de konu deprem benzetmesi ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil: 1

Küresel Mali Krizin Etki Alanı

Aslında Şekil: 1'e bir halka daha eklenmek suretiyle Hindistan ve Çin en son halkaya alınabilir. Çünkü Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin bir kısmı, küresel mali kriz döneminde, ciddi bir ekonomik büyüme performansı yakalamış iken Rusya Federasyonu ve Kırgızistan gibi bazıları ise 2009 yılını ekonomik açıdan küçülerek kapatmışlardır. Ancak bu durum deprem benzetmesinin anlaşılabilirliği üzerinde fazla bir etki yapmadığı için şekil mevcut halka sayısı ile de yeterli görülmüştür.

Krizin şiddetli olması beklenen ülkelerin bir kısmı da aşırı borçlu ülkelerdir. Bu ülkeler ürettiklerinin çok çok üzerinde borçlanmış durumdadırlar. Cnbc-e tarafından hazırlanan ve çeşitli basın kuruluşlarında yer alan bir araştırmaya göre gayrisafi yurtiçi hâsılası içinde toplam dış borç yükü ciddi bir baskı unsuru haline gelen ülkeler Tablo: 3'te görülmektedir.

Tablo: 3

Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla İçindeki Toplam Dış Borç Yükü Açısından En Riskli Ülkeler

Ülkeler	2009 (9 Aylık Veriler) (Milyon USD)		
	Toplam Dış Borç	GSYİH	Toplam Dış Borcun GSYİH'ya Oranı
İrlanda	2.390.000.-	177.300.-	1.352,0
İngiltere	9.260.000.-	2.170.000.-	427,6
Hollanda	2.580.000.-	652.000.-	395,6
İsviçre	1.230.000.-	316.000.-	390,0
Belçika	1.320.000.-	381.400.-	345,6
Danimarka	627.600.-	199.100.-	315,2
İsveç	916.420.-	333.200.-	275,0
Avusturya	869.130.-	323.200.-	268,9
Fransa	5.220.000.-	2.110.000.-	247,2
Portekiz	538.100.-	232.400.-	231,5
Hong Kong	659.270.-	301.300.-	218,8
Norveç	577.800.-	276.500.-	208,9
Finlandiya	376.800.-	183.100.-	205,7
Almanya	5.330.000.-	2.810.000.-	189,4
İspanya	2.530.000.-	1.370.000.-	184,7
Yunanistan	594.600.-	339.200.-	175,3
İtalya	2.710.000.-	1.760.000.-	154,6
Macaristan	231.330.-	186.300.-	124,2
Avustralya	891.260.-	819.000.-	108,8
A.B.D.	13.670.000.-	14.250.000.-	95,9

(Hürriyet, 2010)

Borç yükü açısından bakıldığında Euro Bölgesi ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler oransal büyüklükleri ile başı çekmektedirler. A.B.D. ise toplam borç büyüklüğü açısından ilk sıradadır. Yeryüzündeki tasarrufların önemli bir kısmına sahip olan bu ülkelerin aynı zamanda bu

tasarruflardan da fazlasıyla yararlandıkları görülmektedir. Küresel mali kriz bu alandaki tasarrufların alan dışına çıkmasına yol açarsa, işte o zaman yeryüzünün diğer bölgelerinde de ekonomik dinamikler harekete geçebilecektir. Nitekim yukarıda sayılan ülkeler arasında dolaşan sermaye yavaş yavaş diğer ülkelere doğru hareket etmeye; yeni ve kârlı alanları finanse etmeye başlamıştır.

3. Küresel Mali Kriz ve Sonrasında Türkiye Ekonomisi

Durgunluğa dayalı ekonomik krizlerin ilk etkisi işsizliktir. Nitekim Türkiye’de de krizin etkisi öncelikle işsizlik şeklinde kendisini hissettirmiştir. 2008 yılının dördüncü çeyreğinde dış ticarete çok sert bir düşüş yaşanmıştır. İthalattaki düşüş çok daha hızlı olmuştur. İthalattaki düşüşe bağlı olarak cari açık da azalmıştır. İthal girdiye dayalı ihracatta da tıkanmalar baş göstermiştir. Otomotiv ve tekstil sektöründeki tahribat diğer sektörlerden daha ağır olmuştur. Yabancı sermaye girişleri aynı dönemde çöküşe dönüşmüş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Endeksi 20.000 puanın altına inmiştir*. 2009 yılına gelindiğinde ise işsizlik oranı %16 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.

Türkiye’de krizle mücadeleyle yönelik tartışmalar krizin küresel bir tehdit riski taşıdığının anlaşılması üzerine başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında krizle mücadeleyle diğer ülkelere nazaran daha ciddi yaklaşıldığı ve daha erken başlandığı söylenebilir. Ancak krizin beklenen etkisi Türkiye’ye çabuk ulaşmıştır. Bunun en önemli nedeni Türkiye’nin dış ticaret yapısıdır. İthal girdiye dayalı ihracat kapasitesi dünya piyasalarındaki en ufak dalgalanmadan anında etkilenmektedir. Nitekim dünyanın önemli ekonomik güçlerinden olan ve yeryüzündeki tasarrufların ciddi bir kısmını kullanan A.B.D. ve İngiltere gibi iki ülkenin mali piyasalarının bozulması bir anda küresel durgunluğu tetikleyebilecek riskler taşımaktadır ve gelişmeler de bu yönde olmuştur. Türkiye’nin dış ticareti daha çok Avrupa’daki durgunluğa bağlı olarak tıkanmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’nin dışa açık büyüme modellerini tercih etmesinin doğal bir sonucu olarak küresel kriz dönemlerinin Türkiye üzerindeki etkisi daha hızlı ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu durum daha net bir şekilde gözlemlenmektedir.

* 1 Mart 2010 tarihi itibarıyla aynı endeks yaklaşık olarak 51.200 düzeyindedir.

Tablo: 4

Türkiye'de Dışa Açık Büyüme Döneminde Dış Ticaretin Gelişimi

Yıllar	Dış Ticaret (Milyon USD)						İhracat/İthalat (%)
	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Denge	Hacim	
1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.343	35.261	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.454	34.640	64,6
1992	14.715	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.586	64,3
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773	52,1
1994	18.106	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.376	77,8
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.072	57.346	60,6
1996	23.224	7,3	43.627	22,2	-20.402	66.851	53,2
1997	26.261	13,1	48.559	11,3	-22.298	74.820	54,1
1998	26.974	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4
2009	102.165	-22,6	140.775	-30,3	-38.611	242.940	72,6

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 17.02.2010 tarihinde güncellenen verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Tablodan da çok açık bir şekilde görüldüğü üzere 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında dış ticaret hacminde yaşanan düşüşler dönemin kriz koşullarına bağlı olarak gelişen süreçler şeklinde açıklanabilir. Son küresel mali kriz döneminin aylık değişimleri dikkate alındığında ise kriz etkisinin hızla şiddetlendiği ve daha sonra bu etkinin azalmaya başladığı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo: 5

Küresel Mali Kriz Döneminde Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

	2008			2009 (2)		
Aylar	İthalat	İhracat	(1)	İthalat	İhracat	(1)
Ocak	16.339	10.632	65,1	9.282	7.886	85,0
Şubat	16.027	11.078	69,1	9.075	8.436	93,0
Mart	16.812	11.429	68,0	10.525	8.160	77,5
Nisan	17.889	11.364	63,5	10.121	7.564	74,7
Mayıs	19.306	12.478	64,6	10.839	7.346	67,8
Haziran	19.477	11.771	60,4	12.500	8.336	66,7
Temmuz	20.557	12.595	61,3	12.815	9.058	70,7
Ağustos	19.251	11.047	57,4	12.812	7.828	61,1
Eylül	17.885	12.793	71,5	12.471	8.486	68,0
Ekim	14.942	9.723	65,1	12.731	10.098	79,3
Kasım	12.074	9.396	77,8	12.616	8.906	70,6
Aralık	11.405	7.722	67,7	14.989	10.062	67,1
Ocak-Aralık	201.964	132.027	65,4	140.775	102.165	72,6
Program	182,000	117,000	64,3	138,000	104,000	75,4
Gerçekleşme (%)	110.969	112.844		102.011	98.235	

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 29.01.2010 tarihinde güncellenen verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

(1) İhracatın ithalatı karşılama oranı.

(2) Katılım öncesi programda yapılan revize Nisan 2009.

2008 yılının Ekim ayından itibaren etkisini hissettirmeye başlayan kriz 2009 yılının Eylül ayından sonra etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında yaklaşık 12 aylık bir süre Türkiye'de krizin etkisinin net bir biçimde hissedildiği dönem olarak değerlendirilebilir. 2009 yılının Ekim ayından itibaren dış ticarete başlayan canlanma ise küresel durgunluğun etkisinin azalmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. Her şeye rağmen ekonominin iyileşmesinin en belirgin ölçütü işsizlik rakamlarıdır. Bu noktada rakamlara göz attığımızda 2009 başında %15,9 olan işsizlik 2010 yılı Mart ayı başında ancak %14 düzeyine gerilemiştir ki, kriz öncesindeki yaklaşık %10 oranındaki bir işsizlik düzeyinin kısa vadede yakalanması pek mümkün görünmemektedir.

Dışa açık ekonomik büyüme modelinin tercih edildiği son yirmi yılın makroekonomik göstergelerine baktığımızda da 1994, 1999, 2001 ve nihayet 2009 yılları küçülme dönemleri olarak göze çarpmaktadır. Tamamen iç dinamiklere bağlı olarak gelişen 1994 krizinde ve 2001 krizinde yaşanan küçülmelerin 2009 krizinden daha yüksek olduğu izlenmekle birlikte 2009 krizinin küresel ölçekte etki meydana getirmesi, krizin etkilerinden kurtulmanın daha uzun bir zamana yayılacağı şeklinde düşünülebilir.

Tablo: 6

1990 Sonrasında Türkiye’de Makro Göstergeleri Değişimi

Yıllar	Döviz Paritesi					TEFE (%)	Kapasite Kullanım Oranı	GSYH Büyüme (%)
	\$/TL	Değ. (%)	Euro/TL	Değ. (%)	EURO/\$			
1990	0,0026	24,3	-	-	-	49,2	74,4	9,4
1991	0,0042	60,2	-	-	-	59,2	75,6	0,3
1992	0,0069	64,8	-	-	-	61,4	77,3	6,4
1993	0,0111	60,5	-	-	-	60,3	80,5	8,1
1994	0,0299	169,9	-	-	-	149,6	72,9	-6,1
1995	0,0460	53,9	-	-	-	64,9	78,5	8,0
1996	0,0818	78,0	-	-	-	84,9	78,0	7,1
1997	0,1528	86,8	-	-	-	91,0	79,4	8,3
1998	0,2622	71,6	-	-	-	54,3	76,5	3,9
1999	0,4222	61,0	0,4478	-	1,06	62,9	72,4	-3,4
2000	0,6267	48,5	0,5767	28,8	0,92	32,7	75,9	6,8
2001	1,2313	96,5	1,0990	90,6	0,89	88,6	70,9	-5,7
2002	1,5131	22,9	1,4367	30,7	0,95	30,8	75,4	6,2
2003	1,5003	-0,8	1,6934	17,9	1,13	13,9	78,4	5,3
2004	1,4292	-4,7	1,7762	4,9	1,24	13,8	81,7	9,4
2005	1,3473	-5,7	1,6776	-5,6	1,25	2,7	80,7	8,4
2006	1,4380	6,7	1,8087	7,8	1,26	11,6	81,7	6,9
2007	1,3078	-9,1	1,7868	-1,2	1,37	5,9	81,1	4,7
2008	1,2992	-0,7	1,9049	6,6	1,47	8,1	64,7	0,9
2009	1,5545	19,7	2,1609	13,4	1,39	5,9	69,7	(1) -3,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu’nun 17.02.2010 tarihinde güncellenen verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

(1) İlk 9 aylık büyümeyi ifade etmektedir.

2000’li yıllarda alternatif pazar arayışlarına giren Türk sermayesi ve tüccarları son yıllarda elde ettikleri başarılarla aslında krizin daha az hasarla atlatılmasında ciddi pay sahibi olmuşlardır. Kuzey Afrika ülkeleri ve EFTA ülkelerine yönelik olarak ihracatın kriz döneminde artış gösterdiği görülmektedir. Bu tür pazar arayışları özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından kriz dönemlerinde ayakta kalabilmenin temel koşullarından biri haline gelmiştir.

Tablo: 7

Küresel Mali Kriz Döneminde Türkiye'de Dış Ticaretin Uluslararası Pazarlara Göre Değişimi

	İhracat (Milyon USD)					İthalat (Milyon USD)				
	2008	(%)	2009	(%)	Değ.	2008	(%)	2009	(%)	Değ.
TOPLAM	132.027	100,0	102.165	100,0	-22,6	201.964	100,0	140.775	100,0	-30,3
A- A.B. (27)	63.390	48,0	47.014	46,0	-25,8	74.802	37,0	56.513	40,1	-24,4
B- Türkiye Serbest Bölgeleri	3.008	2,3	1.956	1,9	-35,0	1.334	0,7	965	0,7	-27,7
C- Diğer Ülkeler	65.629	49,7	53.195	52,1	-18,9	125.827	62,3	83.297	59,2	-33,8
1. Diğer Avrupa	15.678	11,9	11.359	11,1	-27,5	44.196	21,9	26.142	18,6	-40,8
2. Afrika	9.063	6,9	10.182	10,0	12,3	7.770	3,8	5.699	4,0	-26,7
Kuzey Afrika	5.850	4,4	7.449	7,3	27,3	5.267	2,6	3.542	2,5	-32,8
Diğer Afrika	3.212	2,4	2.733	2,7	-14,9	2.503	1,2	2.157	1,5	-13,8
3. Amerika	6.532	4,9	4.838	4,7	-25,9	17.224	8,5	12.266	8,7	-28,8
Kuzey Amerika	4.802	3,6	3.564	3,5	-25,8	13.404	6,6	9.505	6,8	-29,1
Orta Amerika ve Karayıp	829	0,6	597	0,6	-28,0	560	0,3	476	0,3	-15,2
Güney Amerika	901	0,7	678	0,7	-24,8	3.260	1,6	2.286	1,6	-29,9
4. Asya	32.505	24,6	25.895	25,3	-20,3	55.715	27,6	38.409	27,3	-31,1
Yakın ve Ortadoğu	25.430	19,3	19.190	18,8	-24,5	17.628	8,7	9.590	6,8	-45,6
Diğer Asya	7.074	5,4	6.705	6,6	-5,2	38.087	18,9	28.820	20,5	-24,3
5. Avustralya ve Yeni Zelanda	435	0,3	360	0,4	-17,3	876	0,4	648	0,5	-26,1
6. Diğer Ülke ve Bölgeler	1.417	1,1	561	0,5	-60,4	45	0,0	133	0,1	196,4
Seçilmiş Ülke Grupları										
1. OECD Ülkeleri	70.472	53,4	54.256	53,1	-23,0	102.902	51,0	75.054	53,3	-27,1
2. İslam Konferansı Teşkilatı	32.597	24,7	28.669	28,1	-12,1	45.632	22,6	28.554	20,3	-37,4
3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği	20.867	15,8	12.316	12,1	-41,0	42.614	21,1	26.032	18,5	-38,9
4. Bağımsız Devletler Topluluğu	13.938	10,6	8.743	8,6	-37,3	29.179	14,4	17.696	12,6	-39,4
5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	6.248	4,7	5.945	5,8	-4,8	13.221	6,5	6.736	4,8	-49,1
6. Türk Cumhuriyetleri	3.749	2,8	3.397	3,3	-9,4	6.218	3,1	2.778	2,0	-55,3
7. EFTA Ülkeleri	3.262	2,5	4.327	4,2	32,7	4.279	2,1	2.603	1,8	-39,2

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Ülkeler itibarıyla bakıldığında ise Türkiye ihracatı küresel mali krizden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye için kriz yılı olarak ele alabileceğimiz 2009 yılında en çok ihracat yapılan ilk 40 ülkenin bir önceki yıla göre değerlendirmesinin yapıldığı aşağıdaki tabloda durum daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tablo: 8

2009 Yılında Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı İlk 40 Ülkenin Bir Önceki Yıla Göre Değerlendirilmesi

Ülkeler	2008	(%)	2009	(%)	Değişim (%)
Almanya	12.952	9,8	9.800	9,6	-24,3
İngiltere	8.159	6,2	5.923	5,8	-27,4
Fransa	6.618	5,0	6.212	6,1	-6,1
İtalya	7.819	5,9	5.893	5,8	-24,6
Irak	3.917	3,0	5.126	5,0	30,9
Birleşik Arap Emirlikleri	7.975	6,0	2.899	2,8	-63,7
Rusya Federasyonu	6.483	4,9	3.203	3,1	-50,6
A.B.D.	4.300	3,3	3.225	3,2	-25,0
İsviçre	2.857	2,2	3.932	3,8	37,6
İspanya	4.047	3,1	2.826	2,8	-30,2
Çin	1.437	1,1	1.599	1,6	11,3
İran	2.030	1,5	2.025	2,0	-0,2
Belçika	2.122	1,6	1.796	1,8	-15,4
Romanya	3.987	3,0	2.215	2,2	-44,4
Hollanda	3.144	2,4	2.124	2,1	-32,4
Libya	1.074	0,8	1.800	1,8	67,6
İsrail	1.935	1,5	1.529	1,5	-21,0
Suudi Arabistan	2.202	1,7	1.771	1,7	-19,6
Cezayir	1.614	1,2	1.782	1,7	10,4
Mısır	1.426	1,1	2.618	2,6	83,6
Azerbaycan	1.667	1,3	1.399	1,4	-16,1
Suriye	1.115	0,8	1.425	1,4	27,8
Yunanistan	2.430	1,8	1.634	1,6	-32,7
Polonya	1.587	1,2	1.321	1,3	-16,7
Bulgaristan	2.152	1,6	1.388	1,4	-35,5
Ukrayna	2.188	1,7	1.034	1,0	-52,8
Türkmenistan	663	0,5	945	0,9	42,6
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	1.072	0,8	771	0,8	-28,1
Malta	956	0,7	655	0,6	-31,5
İsveç	919	0,7	750	0,7	-18,3
Danimarka	953	0,7	680	0,7	-28,7
Tunus	778	0,6	647	0,6	-16,8
Fas	958	0,7	601	0,6	-37,3
Gürcistan	998	0,8	746	0,7	-25,2
Avusturya	991	0,8	807	0,8	-18,5
İngiliz Virjin Adaları	82	0,1	194	0,2	137,9
Lübnan	665	0,5	687	0,7	3,2
Yemen	354	0,3	379	0,4	7,3
Kazakistan	891	0,7	634	0,6	-28,8
Macaristan	684	0,5	446	0,4	-34,8
Listedeki Ülkeler Toplamı	108.200	82,0	85.441	83,6	-21,0
Diğer Ülkeler Toplamı	23.827	18,0	16.723	16,4	-29,8
Genel Toplam	132.027	100,0	102.165	100,0	-22,6

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Irak, İsviçre, Çin, Suriye, Türkmenistan, Lübnan, Yemen, Mısır ve Libya' ya olan ihracatımız artarken Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelere olan ihracatımızda ciddi düşümler

yaşanmıştır ki bu ülkeler Türkiye'nin önemli dış ticaret ortaklarıdır. Aynı durum ithalat rakamlarında da kendini göstermektedir.

Tablo: 9

2009 Yılında Türkiye'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk 40 Ülkenin Bir Önceki Yıla Göre Değerlendirilmesi

Ülkeler	2008	(%)	2009	(%)	Değişim (%)
Rusya Federasyonu	31.364	15,5	19.710	14,0	-37,2
Almanya	18.687	9,3	14.076	10,0	-24,7
Çin	15.658	7,8	12.655	9,0	-19,2
A.B.D.	11.976	5,9	8.568	6,1	-28,5
İtalya	11.012	5,5	7.666	5,4	-30,4
Fransa	9.022	4,5	7.084	5,0	-21,5
İngiltere	5.324	2,6	3.465	2,5	-34,9
İspanya	4.548	2,3	3.774	2,7	-17,0
Güney Kore	4.092	2,0	3.116	2,2	-23,9
Ukrayna	6.106	3,0	3.155	2,2	-48,3
Japonya	4.027	2,0	2.779	2,0	-31,0
İran	8.200	4,1	3.402	2,4	-58,5
Hollanda	3.056	1,5	2.539	1,8	-16,9
Romanya	3.548	1,8	2.257	1,6	-36,4
Belçika	3.151	1,6	2.370	1,7	-24,8
Polonya	1.978	1,0	1.816	1,3	-8,2
Hindistan	2.458	1,2	1.891	1,3	-23,1
İsveç	1.909	0,9	1.887	1,3	-1,2
Norveç	623	0,3	771	0,5	23,9
Cezayir	3.262	1,6	2.028	1,4	-37,8
Suudi Arabistan	3.322	1,6	1.692	1,2	-49,1
İsviçre	5.588	2,8	1.997	1,4	-64,3
Brezilya	1.424	0,7	1.106	0,8	-22,3
Tayvan	1.684	0,8	1.339	1,0	-20,5
Yunanistan	1.151	0,6	1.129	0,8	-1,9
Macaristan	1.286	0,6	986	0,7	-23,3
Bulgaristan	1.840	0,9	1.116	0,8	-39,4
Avusturya	1.526	0,8	1.203	0,9	-21,2
Kanada	1.428	0,7	937	0,7	-34,4
Endonezya	1.409	0,7	1.016	0,7	-27,9
İsrail	1.448	0,7	1.070	0,8	-26,1
Tayland	1.473	0,7	956	0,7	-35,1
Çek Cumhuriyeti	1.304	0,6	1.027	0,7	-21,2
Kazakistan	2.332	1,2	1.077	0,8	-53,8
Irak	1.321	0,7	952	0,7	-27,9
Malezya	1.512	0,7	960	0,7	-36,5
Güney Afrika	1.502	0,7	1.102	0,8	-26,6
İrlanda	973	0,5	814	0,6	-16,4
Slovakya	904	0,4	812	0,6	-10,2
Finlandiya	1.181	0,6	795	0,6	-32,7
Listedeki Ülkeler Toplamı	184.609	91,4	127.094	90,3	-31,2
Diğer Ülkeler Toplamı	17.354	8,6	13.682	9,7	-21,2
Genel Toplam	201.964	100,0	140.775	100,0	-30,3

Kaynak: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye küresel kriz ile mücadelede çok hızlı hareket etmiş ve acil önlemler paketini büyük bir hızla yürürlüğe koymuştur. 2001 krizi sonrasında bankacılık sisteminde yaşanan yapısal dönüşüm sayesinde bankaların krizden diğer ülkelerde olduğu gibi etkilenmesi söz konusu olmamıştır. Türkiye'deki bankalar kredi işlemlerinde daha sıkı davranmaktadırlar. Merkez Bankası özleştirildikten sonra para piyasalarındaki işleyiş daha rasyonel bir yapıya kavuşmuştur. Bankacılık sisteminin sağlam duruşu krizin tahrip gücünü azaltmıştır. Kriz döneminde bankaların nakit yapılarının güçlü olması bir bakıma Türk bankacılık sisteminin şansı olarak kabul edilebilir.

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen kriz döneminde Türkiye'de yaşanan en olumlu gelişme reel faizlerdeki düşüştür. Enflasyon oranı ile faiz oranı arasındaki makas kapanmıştır. Kriz öncesinde bu makasın yaklaşık bire iki olduğu ve neredeyse %10 reel faiz elde edilebildiği düşünülürse krizin bu olumlu etkisinin de göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılabılır. Nitekim düşen faizin etkisiyle sektörel yatırımlara kaynak aktarılması sayesinde yatırımların daha da düşmesinin önüne geçilmiştir. Ayrıca konut sektörü ve otomotiv sektörü başta olmak üzere düşük faizli ve uzun vadeli tüketici kredisi uygulamaları da durgunluğun daha da şiddetlenmesini engellemiştir.

2009 yılında turizm sektöründe beklenen durgunluk ise hiç gerçekleşmemiş ve turizm sektöründeki canlılık sayesinde 2009 yılına ait 12 aylık küçülme beklentisi ilk dokuz ayda öngörülenin yarısı düzeyinde gerçekleşmiştir. İspanya ve Yunanistan gibi turistik ülkelerde ise küresel durgunluğa bağlı olarak yaşanan turizm gelirlerindeki düşüş yılsonunda bu ülkelerin risk düzeylerinin yükselmesine yol açmıştır. Dolayısıyla sözü edilen ülkelerin kredi notları 2010 yılı başından itibaren düşürülmüştür.

Türkiye kriz döneminde de mali disiplinden taviz vermemiştir. I.M.F. ile Stand-By antlaşması baskılarına rağmen krizle mücadele politikasını bağımsız ekonomi yönetimi ile yürütmeyi başarabilmiştir. Kriz döneminde milli geliri artırma amacına yönelik harcamalardan ziyade, toplumsal beklentileri karşılama hedefine yönelik harcamalara ağırlık verilmiştir. Yani, kamu harcamaları, cari milli gelir düzeyinde oluşan, toplumsal beklentileri gerçekleştirecek alanlara yönelik planlanmıştır. Aslında Türkiye, 2003 yılından beri, performans bütçe uygulamalarıyla kamu harcamalarını bu doğrultuda planlamaktadır. 2003 sonrası dönemde kara yolu ve enerji yatırımlarına yönelik harcamalar ile kısmen bu sağlanmıştır (Selen ve Eryiğit, 2009: 195). Kriz döneminde yerel seçimlerin de yapıldığı düşünülürse, Türkiye 2009 yılını en az hasarla atlattır.

4. Küresel Mali Kriz ve Sonrasında Kırgızistan Ekonomisi

Kırgızistan ekonomisi 2000'li yıllar boyunca düzenli bir büyüme trendi yakalayamamıştır. Ülkede zaman zaman yaşanan siyasi çalkantılar ve yolsuzluğa dayalı bir ekonomik yapı ülkenin temel dinamiklerini harekete geçirebilmenin önündeki en büyük engeldir. Kırgızistan ekonomisi 2007 yılında %8,5 büyümesine rağmen 2008 yılında bu oran %7,6 olarak gerçekleşmiştir (N.B.K.R., 2009: 6). 2009 yılında ise %1 oranında bir küçülmeden söz edilmektedir (C.I.A., 2009).

Kırgızistan'ın dış ticareti dalgalı bir seyir izlemektedir. Uzun dönemli analizlerde 2009 yılı değerlendirme dışı bırakılırsa, dış ticaret hacminin arttığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının düştüğü görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Kırgızistan dış ticaretinin izlediği değişim yer almaktadır.

Tablo: 10

Kırgızistan'da Dış Ticaretin Gelişimi

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İhracat / İthalat (%)
1998	514	842	-328	0,61
1999	454	600	-146	0,76
2000	505	554	-49	0,91
2001	476	467	9	1,02
2002	486	587	-101	0,83
2003	582	717	-135	0,81
2004	719	941	-222	0,76
2005	672	1.102	-430	0,61
2006	794	1.718	-924	0,46
2007	1.135	2.417	-1.282	0,47
2008	1.642	4.072	-2.430	0,40
2009*	1.334	2.379	-1.045	0,56

Kaynak: World Trade Organization, *International Trade Statistics* 2009.

* Tahmini.

2009 yılında yaşanan küresel mali krizin Kırgızistan'ın dış ticareti üzerindeki etkisi net bir biçimde görülmektedir. Kırgızistan'ın dış ticaret ortaklarının yapısına baktığımızda kriz etkisinin nedenleri daha rahat anlaşılabilir. Nedenleri daha rahat anlaşılabilir.

Tablo: 11

Kırgızistan'ın Dış Ticaret Ortakları

İhracat				İthalat			
Ülkeler	2008/10	2009/10	Değişim (%)	Ülkeler	2008/10	2009/10	Değişim (%)
İsviçre	377.196,2	271.401,2	-28,0	Rusya	1.392.259,6	979.736,9	-29,6
Fransa	5.200,0	177.700,0	3.317,3	Çin	631.322,6	520.863,2	-17,5
Rusya	300.155,1	172.112,8	-42,7	Kazakistan	341.733,0	301.068,0	-11,9
Özbekistan	215.795,8	152.106,5	-29,5	Özbekistan	144.756,5	104.946,4	-27,5
Kazakistan	175.488,1	120.435,7	-31,4	A.B.D.	105.824,7	95.033,2	-10,2
B.A.E.	49.289,8	98.292,2	99,4	Almanya	284.026,6	89.914,0	-68,3
Türkiye	41.298,5	30.943,9	-25,1	Ukrayna	86.612,8	81.891,0	-5,5
A.B.D.	4.291,7	19.389,6	351,8	Türkiye	80.750,0	65.189,0	-19,3
Çin	42.355,9	17.737,8	-58,1	Belarus	40.349,2	62.544,7	55,0
Afganistan	44.932,6	16.996,6	-62,2	Japonya	116.827,4	56.884,5	-51,3

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti, Milli İstatistik Komitesi verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Krizin etkisinde olan ülkelerde yaşanan daralmalara bağlı olarak Kırgızistan'ın dış ticaretinde de gerilemeler yaşanmıştır. Özellikle B.D.T. ülkeleri ile ortak bir pazar haline gelen Kırgızistan, bu pazarda yaşanan daralmadan da doğrudan etkilenmiştir.

Satın alma gücü paritesine göre hesaplanan milli gelir düzeyi 2008 ve 2009 yıllarında pek fazla değişmeyen Kırgızistan'ın uluslararası istatistiklere göre yaklaşık 11,1 milyar dolar düzeyinde bir gayrisafi yurtiçi hâsılası bulunmaktadır. Kişi başına milli gelir düzeyi ise 2.100 dolar civarındadır. Ancak cari fiyatlarla yapılan hesaplamalarda bulunan gayrisafi yurtiçi hâsıla tutarı yaklaşık olarak 4,7 milyar dolardır. Bu da neredeyse kişi başına 840 dolarlık bir gelir dağılımını ifade etmektedir. Nüfusun %40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. İşsizlik tahminleri ise %20'nin üzerindedir.

Kırgızistan'ın en önemli sorunlarından biri olan kayıt dışılık, küresel mali krizin Kırgızistan ekonomisi üzerindeki etkisinin de tam olarak anlaşılamamasına neden olmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ikili hatta üçlü muhasebe tekniklerini kullanmaları* nedeniyle işletmelerin krizden kaynaklanan sorunlarının kamu marifetiyle anlaşılabilmesi mümkün değildir. Bu tip sorunların tespiti için işletmelerle birebir görüşmeler yapılmak suretiyle araştırma yapılması daha sağlıklı sonuçlar vermektedir.

* Genelde bu tip uygulamalarda işletmeler kendi muhasebelerinden ayrı maliye ve sigorta idareleri için ayrı ayrı defterler tutarlar. Gerçek muhasebelerini resmi birimlerden gizlerler. Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde ve hatta Bişkek'te yaygın olarak ikili muhasebe uygulamalarına rastlamak mümkündür.

Kırgızistan'ın sermaye birikimi son derece zayıf ve yetersizdir. Gelir akımlarının düşük ve cılız olması nedeniyle daha çok tüketim ağırlıklı bir ekonomik görünüm hâkimdir. Ekonomide yatırımları artırabilmek için yurtdışı tasarrufların ülkeye girişini teşvik edecek uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak son yıllarda B.D.T. ile ortak pazar olma ideali uğruna diğer ülkelerden yabancı sermaye girişinin önü neredeyse tıkanmış ve serbest bölgelerde faaliyet gösteren B.D.T. dışı firmalar çok zor durumda bırakılmıştır.

Kırgızistan daha çok tarım ve hayvancılık ağırlıklı bir ekonomik yapıdan gelmektedir. Sanayileşme çabalarına rağmen bu görünüm hala geçerliliğini korumaktadır. Küresel mali kriz çoğu fakir Kırgız çiftçisinin elindeki ürününü ya da hayvanını yok pahasına satmaya zorlamıştır (Trilling, 2009). Bu tür sonuçlara yol açmaması için özellikle ve öncelikle tarım kesiminin desteklenmesi gerekmektedir.

Kırgızistan'da özel sektör tam anlamıyla kurumsallaşamamıştır. Bunun etkisi her alanda görülmektedir. Ekonomik özgürlüklerin garanti edilmediği, sermaye hareketlerinin kontrol altında tutulduğu, sözleşme hukukunun tam anlamıyla yargı garantisinde olmadığı ve rüşvetin yaygınlığı düşünüldüğünde yabancı kurumsal işletmelerin Kırgızistan'ı tercih etmemelerinin nedeni daha kolay anlaşılmaktadır.

5. Reel Büyüme Hedefi İçin Türkiye ve Kırgızistan Açısından Genel Bir Değerlendirme

Ekonomik durgunluğa dayalı krizlerde izlenecek ilk politika toplumun psikolojik direncinin kırılmamasına yönelik olmalıdır. İnsanların tüketimden vazgeçmelerinin en önemli nedeni gelecek ile ilgili endişelerinin artmasıdır. Böyle bir süreç kişileri iddihara kadar sürükler. İddihar ise en ekonomik olmayan tercihtir. Dolayısıyla bireylere kendilerinin işleyen bir ekonominin parçası oldukları her daim hatırlatılmalıdır. Günümüz refah toplumunun temel dayanağı bireydir. Rasyonel ve özgür bir biçimde üretim ve tüketim kararı veren birey refah toplumunun temel dinamiğidir. İşte bu nedenle siyasi gücü elinde bulunduran otoriteler öncelikle krizin psikolojik baskısına karşı önlem almaya çalışmalıdırlar. Nitekim Türkiye'de de siyasi iktidar krizin "teğet geçtiği" söylemi ile bu tedbiri en baştan almıştır.

Durgunluk dönemlerinde çarpan ve hızlandıran etkisi nedeniyle kamu harcamaları iyi kullanılmalıdır. Yatırım harcamalarının çarpan etkisi ve tüketim harcamalarının hızlandıran etkisi düşünülerek kamu bütçelerine en uygun harcama bileşeni konulmalıdır.

Performans bütçe hedeflerinin belirlenmesinde konjonktürel duyarlılık önemli bir faktördür. Bu noktada kamu harcamalarının hedef milli gelirle tutarlı olabilmesi için hedef milli gelirin konjonktürel değişikliklere duyarlı ve esnek bir biçimde belirlenmesi kaçınılmazdır. 2008 yılında görülen küresel ekonomik kriz ortamında, tüm dünyada, genişletici maliye politikaları izlenmiştir. Hedef milli gelir tahminlerini ve kamu harcamalarını konjonktüre duyarlı planlamayı başaran ülkeler, şiddetli bir yapısal kırılmaya uğramadan gelişimlerini sürdüreceklerdir. Diğer taraftan yapısal kırılmanın şiddetine ve yönüne bağlı olarak, milli gelirdeki değişim kamu harcama büyüklüklerini belirleyecektir. (Selen ve Eryiğit, 2009: 195)

Ekonomi yönetimini para politikalarına endeksleyen ve maliye politikalarını göz ardı eden anlayış küresel mali kriz ile birlikte terk edilmeye başlamıştır. Ekonomi politikasının hem para politikası ve hem de maliye politikasının bir bütünü olduğu küresel mali kriz sonrasında tekrardan öne çıkmıştır. Kamu harcamaları, vergiler ve borç yönetimi çerçevesinde ele alınan maliye politikası O.E.C.D. ülkelerinde ekonomik performansı artırarak sıçrama etkisi meydana getirecek popüler araçlar haline gelmiştir (Dayton-Johnson, 2009).

Piyasa faizlerinde yaşanan düşüşün de ekonomiyi durgunluktan çıkarmaya yönelik bir etkisi olacaktır. Bankacılık sistemi güçlü olursa tüketici kredileri marifetiyle yatırımlarda bir hızlandıran etkisi meydana getirilebilecektir.

Gerek Türkiye ve gerekse Kırgızistan açısından konut sektörü kilit sektörlerdir. Her iki ülkede de ciddi bir konut açığı bulunmaktadır. Ancak Türkiye kamu sektörü marifetiyle konut yatırımlarını düzenleyebilmektedir. Piyasa ekonomisinin doğal işleyişiyle uyuşmayan bu süreç kriz döneminde işe yaramıştır. Konut üretiminin devam etmesi piyasaları canlı tutmuştur. Kırgızistan'da ise yerel yönetimlerin arsa karşılığı konut yaptırma imkânları bulunmaktadır. Ancak bu sürecin sağlıklı işletilebilmesi için tarafların sözleşme ile garanti edilmiş haklarını koruyan adil bir yargı sisteminin tesis edilmesi gerekmektedir.

Özel sektör yatırımlarının devam ettirilebilmesi açısından, durgunluk dönemlerinde can suyu projelerine de ağırlık verilmelidir. İşletmelere uzun vadeli ve düşük faizli yatırım kredileri ya da işletme sermayesi için kısmi hibe destekleri sağlanmalıdır. Bu uygulamalar özel işletmelerin durgunluk dönemlerini atlatabilmeleri açısından önem taşımakla birlikte, eğer gereğinden fazla miktarda ve sürede uygulanırsa işletmelerde ataletle sebep olma gibi bir riski de bünyelerinde taşımaktadırlar.

Durgunluk dönemlerinde yaşanan en ciddi sıkıntı ise işsizlik olmaktadır. Özel işletmeler uzun dönemli nakit tehdidi algıladıklarında ilk önce işgücü yapılarını ayarlamayı düşünmektedirler. Bu nedenle durgunluk dönemlerinde uygulanacak esnek çalışma yöntemleri de kriz ile mücadelede etkin bir politika olabilir. Türkiye kısa çalışma ödeneği uygulaması ile belli bir dönemdeki işsizlik baskısını hafifletmeyi başaramıştır.

Daha önce de söylendiği üzere durgunluk dönemlerinde kamu maliyesi milli geliri artırıcı politikalar yerine sosyal beklentileri karşılayacak politikalara öncelik vermektedir. Bu nedenle uzun dönemde milli geliri artırıcı ancak kısa dönemde sosyal riskleri karşılayacak politikalar ön plana çıkmaktadır. Bu uygulamaların en belirgin olanı dönemsel vergi indirimleridir. Durgunluğun şiddetine göre zaman zaman oldukça keskin bir şekilde yapılan vergi indirimleri, daha sonra belli bir zaman dilimine yayılarak tekrar eski seviyesine çekilmektedir.

Gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından en önemli sorunlardan bir tanesi de dış ticarete belli ülkelere ve belli ürünlere bağımlılıktır. Dış ticaret ortaklarının ve dış ticaret ürünlerinin sayısı mümkün olduğunca artırılmalıdır. Türkiye'nin otomotiv ve tekstil ya da Kırgızistan'ın altın ihracına dayalı yapısı kriz dönemlerinde her zaman olumlu sonuç vermeyebilir. Alternatif ürünlerle de dış ticaret devam ettirilebilmelidir. Ancak bu noktada Kırgızistan için ayrı bir tespit yapmakta da fayda vardır. Zaman zaman kriz dönemlerinde altın fiyatlarında yaşanan şok yükselişler krizin tahripkâr etkisini tersine çevirebilir. Son dönemde altın fiyatlarında yaşanan sert yükselişler de bunu doğrular mahiyettedir. Dolayısıyla Kırgızistan açısından kriz yönetimi giderek daha önemli bir konu haline gelmektedir.

Türkiye'nin toplam ithalatı ve toplam ihracatı yıllar itibarıyla artış gösterirken Orta Asya ülkeleri ile olan dış ticaret rakamları bu değişimin üzerinde bir gelişim sergilemiştir. Hiç şüphesiz en ciddi dış ticaret artışı Azerbaycan ile olmuştur. Bu ülke ile olan coğrafi yakınlık ticaret potansiyelinin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Ancak, Türkiye'ye coğrafi olarak en uzak mesafede bulunan Kırgızistan ile olan ticari ilişkilerin de hızla geliştiği düşünülürse, aradaki kültürel bağların ticaret etkisi meydana getirdiğine dair bir yaklaşımda bulunmak yanlış olmayacaktır. Çünkü Kırgızistan ile olan mesafe uzaklığından ziyade aradaki ülkelerin birbirleri ile olan kara ve demiryolu alt yapısının yetersizliği de ticaret üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Mesafe engeli ve ulaşım alt yapısının yetersizliğine rağmen her geçen gün artan dış ticaret hacmi Kırgızistan ile olan kültürel bağların önemini ortaya koymaktadır.

Kırgızistan ekonomisinde yaşanan gelişmeler gelecekte bu ülkede hizmetler sektörünün daha fazla büyüyeceğini göstermektedir. Türkiye özellikle bankacılık ve turizm sektörlerinde daha ciddi yatırımlarla bölgeye ağırlık verebilecek güçtedir. Bugüne kadar özellikle inşaat ve gıda sektörü ağırlıklı olarak bölgede faaliyette bulunan Türkiye kökenli firmaların yanına yakında finans ve turizm firmalarının katılması kaçınılmaz olacaktır.

Kırgızistan'ın bir diğer mukayeseli üstünlüğü ise enerji ve madencilik sektörleridir. Türkiye kendi bölgesinde gerek enerji ve gerekse madencilik konularında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu birikimlerini gelecekte Orta Asya bölgesine de aktarmak durumundadır. Tacikistan ve Kırgızistan'ın sahip olduğu hidroelektrik potansiyeli Türkiye'nin uzman olduğu alanlardan biridir ve bu ülkeler Türkiye'deki gibi konunun uzmanı firmaların projelerini beklemektedirler.

Kırgızistan'ın turizm, madencilik ve enerji sektörlerinde sahip olduğu mukayeseli üstünlük nedeniyle, gelecek yıllarda bölgeye yabancı sermaye girişinde de artışlar olması muhtemeldir. Ancak, bu sürecin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu sektörlerde yaratılan katma değer bölgede kalabilmesi açısından çok ciddi planlama ve programlama politikalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

6. Türkiye ve Kırgızistan Açısından Sonuç

Reel büyümenin sağlanabilmesi, işsizliğin azaltılması ile hız kazanacaktır. 2009 yılında krizin daraltıcı etkisi her iki ülkede de hissedilmiştir. Türkiye durgunlukla mücadelede izlediği sosyal ve mali politikalarla krizden en kısa sürede çıkan ülkelerden biri konumuna gelmiştir. 2010 yılından itibaren ekonomik büyümesini devam ettirmeyi hedeflemektedir. Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve birbirlerinin pazarlarının bütünleşmesi her iki ülkenin de ortak çıkarları açısından son derece önemlidir.

Geleceğe yönelik tüm olumlu beklentilere rağmen ülkenin mevcut yapısından kaynaklanan engeller nedeniyle Kırgızistan pazarı aynı zamanda ciddi riskler taşıyan bir pazardır. Bu riskleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Kırgızistan'da rüşvet ve yolsuzluk önemli bir sorundur.
- Kırgızistan Bağımsız Devletler Topluluğu ile ortak bir dış ticaret rejimi izlemektedir.
- Serbest Bölge rejimi daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerini destekler mahiyettedir.
- Kayıt dışı ekonomi ve ikili muhasebe sistemi ülkeyle ticareti zorlaştırmaktadır.

Tüm mücadelelere rağmen rüşvet ve yolsuzluk Kırgızistan'ın en belirgin özelliğidir. Gümrük memurluğu, vergi memurluğu, mali polislik, trafik polisliği gibi meslekler en gözde meslekler arasındadır. Bu mesleklere girebilmek için ciddi bedeller ödenmektedir. Bu meslek kollarında çalışan ara kademe yöneticiler ve hatta üst düzey yöneticiler çok sık değişmektedirler. Rüşvet ve yolsuzluk bu süreci kullanabilen firmalar açısından çok ciddi avantajlar sağlasa da, eşit koşullarda rekabeti engellemekte ve ülke ekonomisine olan rağbeti azaltmaktadır.

Dağılan Sovyetler Birliği'nin ardından tekrar toparlanma sürecine giren Rusya Federasyonu, bu sefer Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında farklı bir siyasi kimlikle nüfuz gücünü kullanmaya başlamıştır. Son yıllarda bölgede giderek güçlenen Bağımsız Devletler Topluluğu kurallarına bakılacak olursa, Topluluk Avrupa Birliği'ne alternatif olma idealini daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu üye ülkeler ile birlikte ortak bir dış ticaret politikası izlemektedir. Bu politika Türkiye'yi ticari anlamda giderek daha da bölgenin dışına itmeye başlamıştır. Şu an için rüşvet ve yolsuzluğa dayalı dış ticaret kurallarını kullanarak bölgede ayakta kalmaya çalışan Türk firmaları, yakın gelecekte yeni pazarlara yönelerek bölgeyi terk edebileceklerdir.

Serbest bölgelerde faaliyette bulunan Türk firmaları serbest bölgelerin daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerin firmalarını kayıran bir rejime dönüşmesi neticesinde çok zor duruma kalmışlardır. Türkiye'den işlenmek üzere bir Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesindeki serbest bölgeye getirilen ürünlerin işlendikten sonra bir başka Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeye satılması halinde vergi destekleri uygulanmamaktadır. Oysa aynı ürün Rusya Federasyonu'ndan satın alınıp serbest bölgede işlendikten sonra satıldığında serbest bölgelere tanınan tüm vergisel teşviklerden yararlanılabilmektedir.

Türkiye ve Kırgızistan birbirlerine derin kültürel bağlarla bağlı olan ve ortak bir kültürün uzantılarını oluşturan iki ülkedir. Son yirmi yıldır kültürün ticaret yaratıcı etkisi her iki ülkede de olumlu yönde seyretmiştir. Bundan sonra da ticarete ivme kandıracak politikalara ağırlık vermek gerekmektedir.

Türkiye ve Kırgızistan arasında geleceğe yönelik olarak nasıl bir ekonomik ve ticari işbirliği süreci işletilmelidir sorusuna en akılcı cevabı verebilmek için aşağıdaki hususlara öncelikle dikkat etmek gerekecektir:

- Ülkelerin kendi para birimleri ile ticaret yapmalarının önü açılmalıdır.

- Kırgızistan ile Türkiye arasında Bağımsız Devletler Topluluğu benzeri bir ticaret bölgesi oluşturulmalıdır.
- Ülkeleri birbirine bağlayan ticaret yolları en kısa sürede inşa edilmeli ve bu yollarda en süratli şekilde taşımacılık hizmetini sağlayacak bir alt yapı tesis edilmelidir.
- Kırgızistan ile Türkiye arasında ortak sanayi, ortak tarım, ortak enerji ve ortak turizm politikaları geliştirilmeli ve ciddiyetle uygulanmalıdır.
- Teknoloji geliştirmeye yönelik olarak her türlü işbirliği imkânları geliştirilmelidir.

Kaynakça

- A.B.D. Uluslararası Ticaret Komisyonu (U.S.I.T.C.), <<http://dataweb.usitc.gov>>, 28.02.2010.
- Altuntepe, Nihat (2009), “2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi”, SDÜ Vizyoner, E-Dergi, Cilt: 1, S. 1, 129–145.
- C.I.A. (2009), World Fact Book, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>>, 02.03.2010.
- Dayton-Johnson, Jeff (2009), “Is Fiscal Policy Back? An Emerging Markets Perspective”, OECD Observer, No 270/271 December 2008 - January 2009, <<http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/2781/>>, 26.02.2010.
- Hürriyet, (2010), “Borçlarıyla Korkutan Ülkeler”, <<http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay.aspx?P=1&cid=32807&rid=4369>>, 20.02.2010.
- I.M.F. (2009a), Global Financial Stability Report, January <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2009/01/pdf/text.pdf>>, 25.12.2009.
- I.M.F. (2009b), World Economic Outlook, April, <www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/index.htm>, 28.11.2009.
- N.B.K.R. - National Bank of The Kyrgyz Republic (2009), Annual Report, Bishkek.
- Selen, Ufuk ve Kadir Eryiğit (2009), “Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli Mi?”, Maliye Dergisi, T.C. Maliye Bakanlığı, (156), Ocak-Haziran, 177–198.
- Soylu, Hülya (2009), “Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye”, Maliye Dergisi, T.C. Maliye Bakanlığı, (157), Temmuz-Aralık, 251–266.
- Şimşek, Hayal Ayça ve Asuman Altay (2009), “Küresel Kriz Ortamında Türkiye’de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar, (528), Şubat, 11–23.
- Togan, Sübidey (2009), “Küresel Kriz ve Türkiye”, TİSK Akademi, Cilt: 4, Özel Sayı: 2, 6–25.
- Trilling, David (2009), “Kyrgyzstan: Farmers in Distress Turn to Selling Livestocks”, EurasiaNet Business & Economics, <<http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav012309.shtml>>, 23.10.2009.
- W.T.O. - World Trade Organization (2009), International Trade Statistics.